

Joop van der Horst, *Propast standardnoga jezika. Mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe* (s nizozemskog preveo Radovan Lučić, Srednja Europa, Zagreb, 2016., 258 str.)

Prijevod knjige *Propast standardnoga jezika. Mijena u jezičnoj kulturi Zapadne Europe* izdavačka kuća Srednja Europa objavila je sredinom 2016. godine. Nizozemski izvornik knjige, naslovljen *Het einde van de standaardtaal. Een wisseling van Europese taalcultuur*, objavljen je 2008. godine. Knjigu je preveo Radovan Lučić, hrvatski lingvist s nizozemskom adresom, a uredila ju je Anita Peti-Stantić. Knjiga se sastoji od uvoda i osam poglavlja, popisa literature, kazala imena te dodatka u kojem su sadržani izvorni tekstovi citirani u prijevodu u glavnom tekstu knjige.

Uvodno. Ova knjiga ponešto provokativnog naslova izlazi u vrijeme kada se i kod nas sve više raspravlja o ulozi standardnog jezika, o normi i normiranju, kao i o jezičnoj politici općenito. Knjiga *Propast standardnoga jezika* pridružuje se sada već cijelom nizu drugih naslova srodne sociolingvističke tematike objavljenih posljednjih nekoliko godina. Spomenimo među njima knjigu *Čiji je jezik?* Mate Kapovića te niz knjiga koje je izdala upravo izdavačka kuća Srednja Europa, primjerice *Hrvatsko jezično pitanje danas* Anite Peti-Stantić i Keitha Langstona, zatim *Jezična politika* Barbare Kryzan-Stanojević te zbornik *Identitet jezika jezikom izrečen*, koji je uredila Anita Peti-Stantić.

Knjiga predstavlja sintezu autorovih višegodišnjih istraživanja i promišljanja na temu standardnog jezika i njegove povijesti. Iz knjige se može iščitati da je autor mnoge od teza koje se razvijaju u knjizi tijekom cijelog niza godina predstavljao na svojim predavanjima na fakultetu, na javnim predavanjima i tribinama te u novinskim kolumnama. U knjizi se nudi autorovo tumačenje aktualne, u velikoj mjeri krizne situacije u kojoj su se našli mnogi standardni jezici u Europi. Kako autor tumači u uvodu na primjeru nizozemskog jezika, ta se situacija ponajprije očituje u sve slabijem poznavanju osnovnog pravopisa i gramatike te općenito sve nižoj jezičnoj kulturi. Takva je situacija i u drugim zapadnoeuropskim jezicima, primjerice francuskom i njemačkom. Dok jezikoslovci u tome često ne vide problem – jer jezik se naprosto mijenja, istovremeno je opća, zainteresirana javnost krajnje zabrinuta za stanje jezične kulture i pismenost te strahuje od svojevrsnog urušavanja jezika i njegove propasti. Činjenica je usto da nabrojani problemi postaju osobito izraženi od zadnjih desetljeća 20. stoljeća, a doživljavaju kulminaciju upravo u naše vrijeme, u prvim desetljećima 21. stoljeća.

Autor polazi od toga da je tvrdnja o krizi jezične kulture u Zapadnoj Europi osnovana. Zaključuje da se s jezikom doista nešto događa te si stoga kao osnovni zadatak postavlja to da pokuša odgovoriti što se to točno s jezikom, odnosno jezičnom kulturom događa i da to što se događa pokuša objasniti. On ne ulazi u pitanje je li to što se događa s jezikom dobro ili loše.

Ukratko, autorovo objašnjenje upravo opisane krize sastoji se u tvrdnji da se s jezikom događa nešto više od puke jezične promjene, odnosno autorovim rječima: »naše doba ima, na ovaj ili onaj način, posebne poteškoće s jezikom.« Autor to tumači promjenom paradigme, odnosno konačnim krajem nečega što on naziva renesansnim shvaćanjem jezika. Knjiga se zato u svoja prva četiri poglavlja bavi tumačenjem što je to renesansna jezična kultura, u čemu se ona sastoji te kako je nastala i razvijala se od srednjeg vijeka do kraja 19. stoljeća. Sljedeća četiri poglavlja prikazuju pak postupno propadanje renesansne jezične kulture od sredine 19. stoljeća sve do današnjih dana. Takvu tematsku podjelu slijedimo i u prikazu (v. niže). U knjizi se problematika tumači na primjeru pet zapadnoeuropskih jezika: talijanskog, francuskog, njemačkog, engleskog i nizozemskog, iako autor inzistira da se srodne razvojne smjernice mogu prepoznati i u nizu drugih europskih jezika, ako ne i u svim.

Autor kaže kako knjiga *Propast standardnoga jezika* nije u strogom smislu znanstvena studija, već ima i neke odlike eseja. To se ponajprije očituje u tome što autor često iznosi mišljenja i interpretacije podataka koje se razvijaju puno dalje od onoga što je moguće ustanoviti poznatim znanstvenim metodama. To je dijelom i razumljivo jer je riječ o knjizi koja postavlja u mnogome posve originalno tumačenje aktualne jezične situacije u Europi. Na budućim je istraživačima zadatak da te pretpostavke istraže te ih pokušaju potvrditi ili opovrgnuti.

Prvi tematski blok (poglavlja 1 – 4). U ovom tematskom bloku govori se o nastanku i razvoju renesansnih pogleda na svijet. U prvom poglavlju – *Renesansa (početak)* – autor predstavlja mnogobrojne promjene koje je u viđenju svijeta donijela renesansa. Autor se pritom ponajviše usmjerava na novine koje se tiču jezika, a što je obično slabije zastupljeno područje u standardnim prikazima renesanse – naime, obično se u kontekstu renesanse govori o umjetnosti, interesu za klasičnu starinu i »otkriću« individualnosti. Među tim su novinama vezanima uz jezik, primjerice, sve veća važnost narodnih jezika u usporedbi s latinskim, kao i posljedična »izgradnja« narodnih jezika kako bi ih se učinilo funkcionalno doraslima latinskom – stvara se i širi vokabular, pišu se gramatike i rječnici, osnivaju jezične akademije. Podsjećamo, autor govori isključivo o pet gore nabrojanih zapadnoeuropskih jezika. Kao posebno zanimljiva osobina renesansnog pogleda na jezik ističu se strah od jezičnih promjena, isticanje potrebe za »dorađivanjem« vlastitog jezika te inzistiranje na isključivanju jezičnih varijacija i dosljednoj primjeni jezičnih pravila. To je sve ono što i danas prepoznajemo kao tipične odlike standardnog jezika. Autor k tomu upućuje na jedno zanimljivo protuslovlje koje se očituje u renesansnom pogledu na jezik – dok renesansa u cjelini osobito ističe individualizam kao jedan od svojih ključnih elemenata, u jeziku se individualizam smatra opasnim te se stoga teži izbjeavanju varijacija. Sve te elemente, koji nastaju u razdoblju od 1300. do 1600. godine, autor objedinjuje pod nazivom *renesansna jezična kultura*.

U drugom poglavlju – *Renesansa (nastavak)* – autor predstavlja razvoj onoga što je u prethodnom poglavlju nazvao renesansnom jezičnom kulturom u razdoblju od 1600. do 1860. godine. Vrijeme oko 1600. godine u tradicionalnom se viđenju (tj. viđenju koje promatra renesansu kao kulturnopovijesno razdo-

blje) smatra krajem renesanse. Međutim, autor u poglavlju nastoji pokazati da se u pogledu jezične kulture nakon 1600. godine jednostavno nastavlja razvijati sve ono opisano u prvom poglavlju. Godina 1860. smatra se trenutkom kada se relativno uniformni stavovi o jeziku koji su se počeli razvijati oko 1300. godine počinju rastakati te se pojavljuju glasovi koji počinju sumnjati u zasade renesansne jezične kulture. Razdoblje između 1600. i 1860. godine karakteriziraju dakle sve strože jezične norme te širenje kruga korisnika normiranog (standardnog) jezika, ponajprije zbog širenja pismenosti i sve većeg broja tiskanih knjiga. Ipak, tek će u devetnaestom stoljeću normirani jezik, standardni jezik, postati namijenjen i običnom puku, osobito kroz širenje obveznog školovanja. Sve dotad normom su se »bavile« samo društvene elite. Na kraju se poglavlja, a u kontekstu navedenog razdoblja, razmatra i nastanak novog jezikoslovlja, odnosno poredbene gramatike koju je utemeljio Jacob Grimm. Njegove koncepcije jezika, kao što je stav da su starija jezična razdoblja uvijek bolja od suvremenih, lako se tumače iz perspektive renesansne jezične kulture – naime, kako smo rekli gore, jezična se promjena u renesansi smatra opasnom i nepoželjnom. Konačno, u istom se kontekstu navodi i otkriće rodoslovnog stabla Augusta Schleichera. Rodoslovno stablo omogućuje gledanje na jezike kao odvojene cjeline – što je ponovno tipično renesansno gledanje.

U trećem i četvrtom poglavlju detaljnije se razrađuju dva važna elementa renesansne jezične kulture. To su primat pisanog jezika (treće poglavlje – *Vidljivi jezik*) te cjepkanje dotad postojećih jezičnih (dijalektalnih) kontinuuma (četvrto poglavlje – *Jezici postaju brojivi*). Primat pisanog jezika tumači se u kontekstu renesansnog naglaska na vizualno.¹ Primat pisanog jezika kao posljedicu ima pad u drugi plan govorenog jezika. Primat pisanog jezika potaknuo je, naravno, i potrebu za ubrzanim razvojem i ujednačavanjem pravopisa. Prijenos, da tako kažemo, narodnih jezika na papir i izgradnja pravopisa bili su, kaže autor, velik i iznimno zahtjevan projekt. Na taj način nastaje novi *vidljivi* jezik, koji nema više puno veze s govorenim. Tek će kasnije, krajem 19. stoljeća, taj pisani jezik početi prodirati u govor te će tako nastati govorena inačica standardnog jezika. U četvrtom poglavlju govori se o nastajanju odvojenih jezika na mjestu gdje su nekad postojali jezični/dijalekatski kontinuumi. Ta je pojava usko povezana, naravno, s nastankom gramatika, rječnika i pravopisa u renesansi. Autor takve nove, standardne jezike, koji su jasno odvojeni od drugih standardnih jezika, smatra umjetnima te primjećuje da su se ti zasebni jezici isprva razvili u renesansi kao svojevrsni ideali koji se tiču samo uskog kruga pismenih. Naknadno se iz vida počinje gubiti činjenica da je riječ o konstruiranom jeziku, o idealu, a nipošto ne o stvarnom jeziku. Taj se ideal kasnije počinje nametati kao nešto stvarno i jedino ispravno. Zaboravlja se da ispod tog konstruiranog, standardnog jezika i dalje postoji nekonstruirani, pravi jezik, odnosno razni varijeteti više ili manje različiti od standardnog, normiranog jezika. Takav se ne-idealni jezik zbog svojih odstupanja sve više promatra kao nemaran i pogrešan jezik. U razdoblju do 1860. godine vjera

1 Zanimljivo, autor navodi da u srednjem vijeku vid nije bio toliko važno osjetilo – čini da se je puno važniji bio sluh.

u taj ideal, u standardni jezik, neupitna je. Autor smatra da se u razdoblju nakon 1860. počinju javljati sumnje u taj ideal te da je slabljenje vjerovanja u ideal standardnog jezika jedan od važnih faktora današnje jezične krize.

Drugi tematski blok (poglavlja 5 – 8). Kao što je već istaknuto, u prvom se tematskom bloku raspravlja o uspostavi kompleksa ideja koje autor naziva renesansnom jezičnom kulturom. U drugom tematskom bloku govori se o njezinu nestajanju. U petom poglavlju (*Početak kraja*) prikazuju se neki dobro poznati događaji koje autor smatra predznacima propasti renesansne kulture. Prvi je nastanak teorije valova, koju je 70-ih godina 19. stoljeća razvio Johannes Schmidt. Teorija valova prema autorovu tumačenju upućuje na nastanak razmišljanja da se jezike ne može tako jednostavno razdvojiti. Podsjetimo, jasno odvajanje jezika tipično je renesansno razmišljanje. Drugi je važan događaj nastanak dijalektoloških atlasa. Slično teoriji valova, dijalektološki atlas, čiji su začetnici Georg Wenker i kasnije Jules Gilliéron, na svoj način pokazuju neodrživost pretpostavke o jasno odvojenim jezicima/dijalektima.

U šestom i sedmom poglavlju raspravlja se o vrhuncu krize renesansne jezične kulture koji započinje oko 1970. godine. U njima se obrazlaže kako je propadanje renesansnih koncepcija o jeziku moguće svesti na dvije faze. Naime, prva faza, dijelom opisana već u petom poglavlju, javlja se krajem 19. stoljeća, od 1860. do 1900. godine, i karakterizira je postavljanje okvira za drugu fazu, odnosno rasplamsavanje krize renesansne jezične kulture oko 1970. godine. U šestom se poglavlju (*Čujni jezik*) ponajviše govori o usponu govorenog jezika, s čime se povezuju izum telefona i gramofona, ali i nove težnje u obrazovanju i poučavanju jezika, gdje dolazi do sve većeg udaljavanja od gramatičko-prijevodne metode nastale na temelju poučavanja klasičnih jezika. Takve se metode zamjenjuju metodama koje inzistiraju na govorenoj komunikaciji i interakciji. Manjak naglaska na poučavanju gramatike odrazio se i na poučavanje materinskog jezika. Naime, i normativna se gramatika sve manje poučava te time i znanje pisanog, »pravilnog« jezika opada. S padom interesa za poučavanje gramatike može se, smatra autor, povezati i postupni nestanak klasičnih jezika iz školskih učionica. U poglavlju se također govori i o nestanku interesa za govorenu inačicu standarda upravo u 70-im godinama te o neuspjelim pokušajima reforme pravopisa u Njemačkoj, Francuskoj, Nizozemskoj i Engleskoj. Potreba za reformama pravopisa upućuje na to da je pravopis postao problem te ga se više ne uspijeva poučavati s uspjehom kao prije – točnije prije 70-ih godina prošloga stoljeća. I to je znak krize. U sedmom se poglavlju (*Jezik je opet nebrojiv*) tumači nestanak čvrstih granica među jezicima ponajprije kroz cjepkanje jezika poput engleskog i nizozemskog na regionalne varijante, ali i ponovnim ulaskom dijalekata u javni prostor. U jezikoslovlju novi se interes za govoreno i nestandardno očituje u razvoju sociolingvistike, najviše kroz pionirski rad W. Labova.

U osmom poglavlju (*Renesansa i standardni jezik*) sažimaju se glavne tvrdnje knjige i raspravlja o razlozima propasti renesansne jezične kulture. Posebno je zanimljiva tvrdnja da je to posljedica činjenice da renesansna ideja o kontroli, odnosno upravljanju jezikom (kroz standardizaciju i sl.) nije održiva jer kako autor kaže: »Jezik je mnogo manje podatan za manipulaciju nego što se to mislilo proteklih stoljeća.« (str. 213). O jasnim uzrocima, smatra autor,

ne može se zasad govoriti, ali navodi neka svoja nagadanja. Primjerice, ističe iscrpljivanje inspiracije koju je zapadnjačka znanost nalazila u renesansi – to se u velikoj mjeri vidi i u već spomenutom strmoglavom padu interesa za učenje i proučavanje klasičnih jezika. Također se naglašava i činjenica da se (standardni) jezik danas upotrebljava masovnije nego ikada prije u povijesti. Sve dok je jezik bio nešto što je namijenjeno elitama, moglo ga se zadržavati u zadanim (normiranim) okvirima. U ovom poglavlju autor još jednom odbija krizu i vjerojatni kraj standardnog jezika ocijeniti kao nešto negativno ili pozitivno. Još jednom daje do znanja da je svjestan da to mnoge govornike užasava jer smatraju da će doći do potpune dezintegracije jezika, ali smatra da se ništa u tom pogledu ne može učiniti. Također navodi svoje iskustvo o tome da reakcije mladih govornika (nizozemskog) nisu tako apokaliptične. Međutim, kraj autoriteta standardnog jezika ne znači i njegov nestanak – standardni jezik nastavlja supostojati uz druge varijetete jezika. Ali on više nije povlašten: »Kao što se neki i dalje drže izgovorne norme od prije 1970. – koja je danas samo jedna od ravnopravnih inačica – tako će se i u pisanju neki i dalje držati tradicionalnih pravopisnih normi, a drugi neće; ali više ne postoji jedinstvena povlaštena norma« (str. 223). Na kraju treba osobito istaknuti sljedeću autorovu tvrdnju – propast standardnog jezika, odnosno kraj njegova prestiža ne znači nestajanje kvalitativnog ocjenjivanja jezika. Jezik neće biti prepušten »hirovima prirode, ili još gore, hirovima tržišta i mode« (str. 219). Naime, autor ispravno uočava da i naše vrijeme ima svoje zahtjeve od jezika, koji su dapače u nekim pogledima puno veći nego prije. Traži se jasno i pregledno izražavanje, puno više nego prije, kada su u modi bile nepregledne i neprirodne rečenice. Drugim riječima, da se poslužim primjerom iz knjige, više nije toliko važno je li netko napisao *putujem s vlakom* ili *putujem vlakom*, već je puno važnije pisati jasno i pregledno.

Zaključno. Glavna je novina knjige *Propast standardnoga jezika* to što autor u njoj povezuje i tumači velik broj raznolikih, dobro poznatih, ali izgled nepovezanih činjenica u posve novom svjetlu trudeći se pritom pokazati da sve izložene činjenice upućuju na isto – na krizu renesansne jezične kulture i na njezinu izglednu propast. Velik broj podataka i činjenica koje autor predstavlja u knjizi nikada nisu opterećenje čitatelju, ponajprije zbog autorova pristupačnog stila pisanja. Smatramo važnim i to što autor redovito na kraju svakog poglavlja iz svega napisanog u tom poglavlju izvlači i naglašava one zaključke koji su važni za razumijevanje narednih poglavlja. Konačno, velik broj ilustrativnih citata iz različitih povijesnih razdoblja osvježavaju tekst te usto čine autorove hipoteze uvjerljivijima. Kako ovdje govorimo o prijevodu, osim autoru velik dio zasluga za pristupačnost i čitljivost teksta pripada i besprijekornom hrvatskom tekstu.

Smatramo da je pojavljivanjem knjige *Propast standardnoga jezika* hrvatska jezikoslovna, ali i opća zainteresirana javnost dobila važan prilog rasprava o standardnom jeziku, ali i snažan poticaj za daljnje promišljanje te problematike. Ona će zbog svojeg pristupačnog i razumljivog stila pisanja zasigurno imati velikog odjeka među svima koji se interesiraju za jezičnu problematiku.